

KÍSÉRLET CHRISTIANUS SCHESAEUS *HISTORIA ANNAE KENDI* CÍMŰ ELÉGIÁJA SZÖVEGÉNEK REKONSTRUKCIÓJÁRA

Az első magyar szerelmi tárgyú elégiának, az erdélyi szász humanista, Christianus Schesaeus (Christian Scheser, 1535–1585) Kendi Anna házasságtörését és az ezt követő kivégzését megörökítő költeményének meglehetősen mostoha és kalandos sors jutott osztályrészül: megírását követően több mint négyszáz évet kellett várnia arra, hogy nyomtatásban is napvilágot lásson, sőt létezésére is csak Szekfű Gyulának egy 1906-ban megjelent írása¹ hívta fel a magyar tudományos közélet figyelmét. Szekfű a Török család történetének kutatása során került kapcsolatba Schesaeus *Ruina Pannonica* című epikus költeményével. A költő fő műveként számon tartott, latin nyelvű eposz tizenkét énekben Erdély és Magyarország történetének 1541-től, Buda törökök általi elfoglalásától 1571-ig, Báthory István fejedelemmé választásáig terjedő viszontagságos korszakával foglalkozik. Az 1557., 1558. és 1559. év eseménytörténetét tárgyaló VI. ének 376–387. sorában Schesaeus céloz egy ifjúkori művére:

Triste scelusque atrox audaci prodere cantu
ordior, eximiis quo gnata parentibus orta
victa dolo Veneris decus irreparabile famae
prostituit casti violata lege pudoris,
hincque luit capitis tristem (miserabile!) poenam.
Ne me alio genere miretur carminis uti
quisquam, cum mage sit stolidis ardoribus aptum
scribendi, meliusque animos effinget amantum,
anteaque id fuerit multo, iuvenilibus annis
a me conscriptum, doctis heu rite probatum,
nam varia oblectant animos; sic additur auro
argentum et nitido radiantes lumine gemmae.

A tizenkét sorból világosan kiderül, hogy korábbi, nem a *Ruina Pannonicával* egy időben keletkezett, eredetileg tehát teljesen önálló, elégikus versformában szerzett költeményről van szó, melyet szándéka szerint Schesaeus mint már kész darabot, betétként

¹ SZEKFI Gyula, *Schesaeus kézirat a M. N. Múzeumban*, MKsz, 6(1906), 321–334.

kívánt beiktatni történeti tárgyú eposzába az elé a rész elé, amelyben Kendi Ferencnek, Anna apjának és nagybátyjának, Kendi Antalnak, valamint Bebek Ferencnek törbe csalását és kivégzését tárgyalja. Hogy a költő az elégiát eposza szerves részének szánta, alátámasztja egyrészt a folytatás:

Ex scelere hoc gravis post longa malorum
atque aerumnarum series auctore secuta est
daemone... (388–390),

másrészt az a körülmény, hogy a VI. ének argumentumában is szó esik róla: „Praeterea Historia Annae Kendi. Adhaec tristis trium virorum Francisci et Antonii Kendiorum fratrum et Francisci Bebekis casus, reginae Isabellae iussu (ob affectati regni suspicionem) clam per insidias misere et crudeliter trucidatorum.” Az argumentum kétségtelenné teszi, hogy az elégián valóban Kendi Anna históriáját kell értenünk. Míg azonban az argumentum és az idézett tizenkét plusz három sor a *Ruina Pannonica* valamennyi nyomtatott kiadásában és kéziratos másolatában szerepel, addig – különös módon – az összes nyomtatott kiadásból és a kéziratos másolatok döntő többségéből – így a nagyszebeni, a kolozsvári, a medgyesi, a marosvásárhelyi és a budapesti kéziratból – egyaránt hiányzik a Kendi Anna történetét előadó elégia,² amelyre a tizenkét sor és az argumentum céloz, s hasonlóképpen hiányzik abból a budapesti kéziratból is, amelyet Szekfű használt.³

Szekfű cikke felkeltette a humanizmuskutató Hegedüs István érdeklődését, aki egy Schesaeusszal foglalkozó, erdélyi tanítványától tudomást szerzett arról, hogy a brassói Honterus Gimnázium könyvtárában létezik olyan Schesaeus-kézirat, amely tartalmazza a költő szóban forgó elégiáját is. (Ma már tudjuk, hogy ez a kézirat a Barcasági Káptalan Levéltárának XVI. számú kötete volt, amelyet az idő tájt a brassói Honterus Gimnázium könyvtárában őriztek.⁴) Hegedüs levélbeni kérésére a gimnázium könyvtárának akkori igazgatója, Oskar Netoliczka lemásoltatta az elégiát, és a másolatot megküldte Hegedüsnek, aki e másolat alapján a költeményt azon frissiben formahűen le is fordította magyarra. Fordítását rövid tanulmány kíséretében az Irodalomtörténet 1916. évfolyamának 1–2. füzetében közölte,⁵ vele együtt viszont a latin eredetit sajnálatos módon nem tette közzé, mivel saját bevallása szerint azt egy majdani Schesaeus-kiadás számára tartogatta. Erre vonatkozó tervét, akárcsak a másolat beszerzésének körülményeit, csupán ebből a közleményéből ismerjük (amelyben egyébként külön köszönetet is mond a segítségéért Oskar Netoliczkanak). A világháború és Trianon zűrzavarában azonban a Hegedüs birto-

² I. CRAČIUN, A. ILIEȘ, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV–XVII, privind istoria României*, București, 1963, 220–223.

³ SZEKFŰ, *i. m.*, 330–331.

⁴ Erre a kéziratra egyébként Fr. W. SERAFIN valójában már 1907-ben felhívta a figyelmet: *Des Christian Schesäus „Ruinae Pannonicae”*, *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgerische Landeskunde*, 30(1907), 19.

⁵ HEGEDÜS István, *Schesaeus Keresztély: Kendi Anna históriája (Latin szerelmi elégia 1557-ből)*, It, 5(1916), 1–2 f., 1–15, a fordítás: 7–15.

kába került másolatnak éppúgy nyoma veszett, mint ahogy nyomtalanul eltűnt az a kézirat is, amelyről a Hegedüsnek megküldött másolat készült.

Amikor Csonka Ferenc Schesaeus összes művei kritikai kiadásának előkészítésén dolgozott, a *Ruina Pannonica* VI. énekéhez csupán két kézirat állt rendelkezésére: a budapesti Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 1173. jelzetű kézírata, valamint a kolozsvári Biblioteca Archiva Istorica-ban őrzött Kemény József gyűjtemény VI. kötetének a budapesti Akadémiai Könyvtár számára e célból készített és megküldött fotókópiája (Ak. phot. 4649/I).⁶ Kendi Anna históriáját azonban ezek egyike sem tartalmazza. Ilyen körülmények között Csonka Ferenc – és vele együtt az egész magyar tudományos élet is – az elégia latin szövegét végérvényesen elveszítettnek vélte, s így kényszerűségből azt a megoldást választotta, hogy Schesaeus összes művei kritikai kiadásának függelékében – latin eredeti híján – a Hegedüs-féle magyar fordítás szövegét közölte.⁷

Ezért jelentett kisebb irodalomtörténeti szenzációt, amikor 1996-ban a kolozsvári Dacia könyvkiadó eddig ismeretlen kéziratok alapján megjelentette a *Historia Annae Kendi* latin nyelvű változatát, német, román, magyar fordítás és alapos bevezető tanulmány kíséretében.⁸ A latin szöveget az előszó szerint Gernot Nussbächer gondozta, a német fordítást Nussbächer latinból, valamint Szász Andrea magyarból készült német nyersfordításának felhasználásával Joachim Wittstock, a román fordítást részben az eredeti latin szöveg alapján, részben a német prózafordításra támaszkodva az azóta elhunyt Valeria Căliman (1901–1992) készítette, míg a magyar változat Hegedüs István 1916-ban megjelent metrikus fordításával azonos. A bevezetés, a jegyzetek és a kritikai apparátus Nussbächer és Wittstock munkája. A német előszót románul Valeria Căliman, magyarul Szász Andrea tolmácsolta.⁹

A kiadás előszava szerint az elégia latin szövege az alábbi két, eddig ismeretlen kézíraton alapul:

1. A brassói Fekete templom levéltárának T.q. 133. jelzetű kézírata, a Trautsch-féle kéziratgyűjtemény 133. sz. negyedrért hajtott kötete. A kötet 4. lapján az egykori tulajdonos, Joseph Trautsch kézírásával a következő bejegyzés olvasható: „Christiani Schesaei, Pastoris quondam Mediensis, Ruinae Pannonicae Heroicorum Libri Octo posteriores, hactenus Typis non excusi. In Manuscriptis latitantes, notatu lectuque tamen digni. Josephus Trautsch 1815.” Kendi Anna históriájának szövege, melyet Joseph Trautsch saját kezűleg másolt le, a kötet 28–37. oldalán olvasható, a *Ruina Pannonica* V. könyve után és VI. könyve előtt.

⁶ Christianus SCHESAEUS, *Opera quae supersunt omnia*, kiad. CSONKA Ferenc, Bp., 1979, 20–24. Az 1970-es években a román kutatók körében is az a hiedelem élt, hogy a *Ruina Pannonica* V–VIII. és XI. könyvéről kézíratos másolat csak Budapesten létezik: „Buch V–VIII. und XI. sind nur in einer Handschrift im Budapesteren Nationalmuseum erhalten, von der eine Abschrift bis zum Jahre 1944. in der Bibliothek der Kronstadter Honterschule vorhanden war.” B. CAPESIUS, *Sie förderten den Lauf der Dinge: Deutsche Humanisten auf dem Boden Siebenbürgens*, Bukarest, 1967, 238.

⁷ CSONKA, *i. m.*, 488–496 (App. 13).

⁸ *Historia Annae Kendi*, Übersetzung, Einleitung und Textgestaltung J. WITTSTOCK, G. NUSSBÄCHER, A. SZÁSZ, Kolozsvár (Cluj-Napoca), 1996, 106.

⁹ WITTSTOCK–NUSSBÄCHER–SZÁSZ, *i. m.*, 20, 31, 42.

2. A Fekete templom oklevélgyűjteményének IV. F. 153. jelzet alatt a Brassói Állami Levéltárban található példánya. A *Kendi Anna* históriája itt egy tizennégy részből álló kötet tizenkettedik darabjaként szerepel a 262–269. oldalon. A kötet a Philippi-hagyatékából került a levéltárba. Ez a szöveg is másolat, mely Markus Tartlernek (1685–1757), a brassói gimnázium lektorának – egyébként azóta elveszett és ismeretlen provenienciájú – 1724-ből származó másolatáról készült 1780 körül, vízjele alapján ítélve mindenesetre 1782 előtt.¹⁰

Nussbächer saját állítása szerint szövegkiadásához a Trautsch-féle másolatot tekintette mérvadónak, s a kritikai apparátusnak szánt függelékben közli – ugyancsak saját állítása szerint – azokat a helyeket, ahol a Trautsch- és a Tartler-féle másolat között eltérések mutatkoznak. Ebből az következne, hogy a főszöveg a Trautsch-féle másolatával azonos, csak hogy a függelék következtelensége ezt az állítását kétségessé teszi. A főszöveg 48., 60. és 63. sora ugyanis Trautsché helyett a Tartler-féle szövegváltozatot hozza, míg 85. és 304. sora mind a Trautsch-, mind pedig a Tartler-féle szövegtől eltér (nem beszélve arról, hogy a függelék 42., 43. és 290. sorának számozása is hibás: helyesen 41., 42. és 289. sor). A kiadás főszövege tehát valójában kontaminált, illetve javított szöveg, ezért önálló szövegváltozatként kell számításba vennünk.

A magyar irodalomtudomány gyors reagálását jelzi, hogy az elégia latin változata Szentmártoni Szabó Géza gondozásában már 1998-ban megjelent az egyetemi segédkönyvnek szánt, kétnyelvű irodalmi szöveggyűjteményben.¹¹ Ő a latin szöveget természetesen a Nussbächer–Wittstock-kiadás alapján közölte, ám helyenként kisebb változtatásokkal, amelyekkel annak nyilvánvaló nyelvi hibáit igyekezett kiküszöbölni. Ezért az általa közreadott szöveget is célszerű önálló változatként kezelnünk.

A *Kendi Anna históriája* latin szövegének tehát pillanatnyilag négy ismert szövegváltozata van: a Trautsché (TR), a Tartleré (TA), a Nussbächer–Wittstocké (WN) és a Szentmártoni Szabó Gézáé (S).

Wittstock és Nussbächer előszavából kiderül, hogy *Kendi Anna históriáját* az erdélyi humanizmuskutató Hermann Schuller a Trautsch- (és a Tartler-féle?) kézirat alapján nemcsak ismerte, hanem részletesen elemezte is egy 1923-ban megjelent tanulmányában,¹² ám ismertetése és elemzése egészen a legutóbbi időkig saját hazájában is visszhang nélkül maradt. Schuller ebben a dolgozatában a Trautsch-féle kéziratot úgy jellemezte, hogy „szép, és csak kevés helyen olvashatatlan, de sok javítást igényel”.¹³ Ő maga azonban a szöveg közreadásával – a jelek szerint – nem próbálkozott.

Nussbächer–Wittstock szövegkiadásának bevallott célja az volt, hogy Schuller „szavait megszívvelve” a latin „szöveget olvashatóvá tegye” („den Schrift lesbar zu

¹⁰ WITTSTOCK–NUSSBÄCHER–SZÁSZ, 18, 29, 40–41.

¹¹ *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény*, I, *Humanizmus*, szerk. ÁCS Pál, JANKOVICS József, KÖSZEGHY Péter, Bp., 1998, 616–634.

¹² *Die handschriftlich erhaltenen Gesänge aus Schesäus' Ruina Pannonica*, Beilage zum Jahres-Bericht des evangelischen Gymnasiums A. B. in Mediasch, 1923. A kiadvány Magyarországon ma sem elérhető.

¹³ „schön und nur selten unleserlich, doch vieler Verbesserungen bedürftig”. SCHULLER, *i. m.*, 6; WITTSTOCK–NUSSBÄCHER–SZÁSZ, *i. m.*, 18, 29, 40.

gestalten”),¹⁴ értelemszerűen: hogy használható latin szöveget adjon a Schesaeus-kutatók kezébe. A szerzőpáros és a körük szerveződött kutatócsoport valóban nagy szolgálatot tett a humanizmuskutatásnak azzal, hogy egy végérvényesen elveszettnek hitt, ugyanakkor irodalomtörténetileg rendkívül fontos forrást kutatott fel és adott közre – nem beszélve arról, hogy egyben szép példát mutatott „a három erdélyi nemzet” tudós tagjai együttműködésének lehetőségére és kívánatos voltára –, a szöveg „olvashatóvá tételének” igényét azonban csak részben sikerült kielégítenie. Az a szöveg ugyanis, amelyet a kiadók közzétettek, metrikailag és nyelviileg oly mértékben romlott, hogy nemcsak a vélhető eredetitől áll rendkívül távol, hanem adott formájában sok helyen egyszerűen értelmezhetetlen. Hogy valóban használhatóvá – „lesbar”-rá – váljék, ahhoz előbb számos szövegjavításra van szükség. A továbbiakban erre teszünk kísérletet.

Tisztában vagyunk vele, hogy vállalkozásunk, mivel nem vagyunk sem a kéziratok, sem azok másolatainak birtokában, túl merésznek tűnhet. Ez azonban csak látszólag van így. A szövegromlások döntő többsége ugyanis olyan természetű, amelyeket a szövegkritika a tipikus másolási hibák között tart számon: magánhangzók tévesztése, a szavak sorrendjének felcserélése, a rövidítések helytelen feloldása vagy éppen a feloldás elmulasztása stb. Javításainkat a szöveg után következő magyarázó részben egyenként indokoljuk, míg a problematikus helyek szövegváltozatait a verssor sorszámaival együtt a szöveg alatt közöljük. A siglák feloldása: **TR** = *Trautsch*, **TA** = *Tartler*, **WN** = *Wittstock–Nussbächer*, **S** = *Szentmártoni Szabó*.

A verssorok számozásában megtartottuk a Hegedüs-fordítás és a számozásban azt követő Wittstock–Nussbächer-szövegkiadás sorszámaival, noha több helyen tételezünk fel lacunát, mint ők. Mivel humanista művéről van szó, mindvégig ragaszkodtunk az erasmista helyesíráshoz, annak ellenére, hogy helyesírás tekintetében a kéziratok írásmódja ingadozó és egymástól is eltéréseket mutat. Az *i*-töví névszók pluralis accusativusának szintén az *-es* esetraggal ellátott alakjait használjuk két okból is: a) Schesaeus más műveiben szintén ezzel a formával találkozhatunk, b) a Trautsch-féle kézirat több esetben a nem *i*-töví névszók pluralis accusativusát is *-is* esetraggal látja el, ami arra enged következtetni, hogy a másoló vagy forrása tudatosan archaizálásra törekedett, csak hogy eközben kellő nyelvi felkészültség híján akaratlanul is hibákat követett el; az *-is* toldalékos alakok tehát az eredeti szöveghez képest valószínűleg másodlagosak.

A Trautsch- és a Tartler-féle kézirat a szöveg hagyományozását illetően annyi tanulsággal mindenesetre szolgál, hogy az elégia részint önállóan, részint a *Ruina Pannonica* kéziratával együtt hagyományozódott, de sohasem a *Ruina Pannonica* VI. énekének 386. sora után, ahová Schesaeus szánta. Arra vonatkozóan, hogy a kiadók és a kéziratok másolói miért hagyták ki következetesen az eposz főszövegéből, egyelőre nem kívánunk találgatásokba bocsátkozni, mint ahogy nem foglalkozunk annak az eseménynek történeti, etikai és esetleges politikai hátterével sem, amely az elégia tárgya. Mindezeket Nussbächer az előszavában kellő részletességgel tárgyalta, az általa nyitva hagyott kérdésekre pedig külön tanulmányban készülünk visszatérni, amely talán az elégia mellőzésé-

¹⁴ WITTSTOCK–NUSSBÄCHER–SZÁSZ, *i. m.*, 18.

nek vélhető okaira is fényt deríthet. Ennek a tanulmánynak elsődleges célja, mint már jeleztük, csupán az elégia szövegének rekonstrukciója.

2003. GY. évfolyam 364. szám

HISTORIA ANNAE KENDI,
coniugis magnifici Ioannis Török,
capitis damnatae ob adulterium
commissum cum Ioanne Szalanczio iuniore,
provisore arcis Hunyad in Transylvania
Anno D. 1557, conscripta a Christiano
Schesaero

Ethnica testantur monumenta sacrique libelli atroces poenas impia facta sequi; idoli cultus, scortatio, crimina magna urbibus et populis ultima fata ferunt.	5
Exitium primo Venus attulit improba mundo, foedaque sulphurea luce Gomorrha perit; attulit et fatum Troiae Priamoque supremum illicitus Paridis Tyndaridisque furor.	
Longius ut prudens exempla petita relinquam, haec eadem nosmet tempora nostra docent, scilicet infelix quam sit vagus ardor amantum, quos lex nec ratio sanior ulla regit; historiam idcirco veram et novitate placentem, accidit in nostra quae regione, canam.	10
Nobilium id facinus, quia stemmate contigit amplo, ad persuadendum non leve robur habet.	15
Non furiosorum vitiis delector amantum demulsisse animum supplicioque meum, quin doleo tristemque vicem casumque superbae stirpis, quae dives, clara vetusque fuit.	20
Una mihi Satanae cura est pinxisse furores, qualiter in vitium pectora prona trahat, dum carnis stimulos sprete ratione sequuntur, poenarum rident horribilesque minas.	
Hunyad Hatzogiis arx est habitata colonis, hac vetus Huniades nomen ab arce tulit;	25

7 TR supremum TA WN S superbum 8 TR Parridis TA WN Parydis S Paridis 10
TR WN S haec TA hac 19 TR TA WN S tristem vicem 20 TR TA WN S
vetustaque 22 TR TA WN pectora S pectore 23 TR WN S sequantur TA
sequatur 25 TR Hologyl TA WN S Hatzogiis

hanc natura loci bene communivit et arte est structa, nec hostiles iam timet illa manus. Primitus Huniades, tenuitque deinde Matthias rex, qui Pannoniae gloria gentis erat,	30
promptus ab hoc aevo vir consilioque manuque imperium Ioannes Törökus tenuit, qui rabidos longa prostravit cuspide Turcos, tinxit et hostili sanguine saepe manus.	35
Illius postquam lanugo cinxerat ora, senserat atque suas saeva cupido faces, partibus in multis illi pia quaeritur uxor, quae thalamo proprio congrua sponsa foret; nec forma virgo, generis nec stemmate maior femina Kendii prole reperta fuit.	40
Non sic aethereas nitet inter Cynthia stellas, cum pleno rutilans orbe serena micat, illa velut; quando divorum templa frequentans ibat virgineo concomitante choro, progrediens quoties spatiosa theatra revisit, ipsa putabatur nobilis esse dea.	45
Forma parum prodest, si vita modestior absit, formosis nocuit forma pudore carens. Post, ubi iuncta viro vinclo foret Anna iugali, non poterat socium non redamare suum.	50
Blanditias animo muliebri effudit in ipsum, ni tempus vetuit conditioque loci; saepius optavit se cultu armare virili, posset ut in bello sic comes esse viro.	55
Postquam aliquot Phoebus cursu compleverat annos, frigidius solito pectus amantis erat; nescio qua rabie dira aut cacodaemonis astu percita in alterius cor dabat ora viri,	

27 TR TA WN S sic 28 TR hostiles TA WN S hostilis 31 TR promptus TA WN S
promptus 33 TR rapidos TA WN S rabidos TR TA WN S Turcas 35 TR vestiit TA
WN S tinxerat 36 TR TA WN S Cupido TR faces TA WN S facis 37 TR queritur
TA WN S quaeritur 40 TR TA WN S foeminea 41 TR WN S aethereas TA
aetereas 42 TR cum TA WN S dum 48 TA WN S nocu et TR nocuit (WN app. crit.
nocuit) 50 TR TA WN poterat S potuit 52 TR WN S ni TA ceu 54 TR possit TA
WN S posset 57 TR TA WN S diro TR aestu TA WN S astu 58 TR TA WN S
cordabat

ItK

atque hunc miratur tacite secumque volutat, qua mentem ardescens expleat arte suam.	60
Forte aderat iuvenis tota spectabilis aula, cui dominus curam tradidit ipse domus.	
Ille pharetrati telo confixus Amoris occulto dominae coepit amore frui;	
atque ipsam flexo quasi poplite pronus adorat, ad nutum illius singula facta gerens, donec ad extremum stimulante libidine victa non puduit corpus prostituisse suum.	65
Non solum in tenebris, verum quoque luce serena venit in effectum, quod voluere duo.	70
Quos nunquam heroas domuere pericula fortes, illecebris mulier fallere blanda potest.	
Insano iuvenem dominus iubet igne flagrantem vicini ad pagi vertere tecta gradus, triticeam ut curet baculo dissolvere messem, et posito sterili pulvere grana legat.	75
Impatiens iuvenis sortis furiosus acerbae longas in rabido culpat amore moras.	
Nuntiat interdum, quid spe lactetur inani, obsecrat, ut redeat, quod roget illa virum.	80
Nunc morbos mortemque gravi praetendit amori: „Te nisi mox videam, putre cadaver ero”.	
Misit et his scriptam verbis aliquando tabellam, quam dedit, ut famulus tradat agrestis herae: „Anna, vales quod si, vita mihi carior ipsa, gaudeo, nam sine te nil mihi dulce reor.	85
Te mea, quidquid ago, solum praecordia spirant, et qua non possum corpore, mente fruor.	

60 TR WN S sua TA suam (WN app. crit. suam) 63 TA WN S pharetricio TR pharetrati (WN app. crit. pharetrati) TR TA WN S amoris 64 TR caepit TA WN cepit S coepit 65 TR TA WN S ac 66 TR TA WN S illius ad nutus 67 TR TA WN S victam 71 TR TA WN Heroes S heroes 72 TR TA WN S fallore 75 TR triticea curet TA WN S triticeam curet 76 TR TA WN S ut posito 77 TR sortis iuvenis TA WN S iuvenis sortis 78 TR TA WN S rapido 79 TR TA WN nuntiat S nuntiat TR TA WN S quod TR saepe TA WN S spe 80 TR TA WN S et redeat TR TA WN S quo roget 85 TR charior TA WN S carior (WN app. crit. carios) 86 TR duce reor TA WN S dulcerior 88 TR TA WN S quo

ItK

Heu, quoties gemitus imo de pectore fundo, quod procul amotus cogor abesse diu; unus quippe dies absenti est longior anno, praesenti citius mobile tempus abit.	90
Sed te per divos, per amores obsecro nostros, et si quid nostro maius amore datur: fac tandem redeam, cupitoque fruamur amore, deletur facile haud nam renovatus amor.	95
Sicque volo, mea mens, mea spes, mea sola voluptas, omni momento sis memor, oro, mei”.	
Tradidit his verbis stolido diploma colono: „Haec hera, non alius, nunc mea scripta legat!	100
Nulli responde, quamvis sis multa rogatus, cautius ut pergas credita iussa, vide!”	
Post, ubi iussa dedit, notam defertur ad arcem rusticus, ut chartam porrigat asper herae.	
.....	
Tunc sese infundit magna comitante caterva Törökus lusu tempora grata terens.	105
Pons erat obiectus, quo se venientibus offert rusticus incurvo corpore rura terens; territus aspectu pulchro multoque virorum haesit et attonitus devia tecta petit.	110
.....	
Quaeritur a domino, quo pergat, quidve novarum adportet rerum, quid velit, aut quid agat? Protinus extensis pandit secreta lacertis, „Haec”, dicit, „dominae scripta legenda fero”.	
Haud mora, dissolvit compacta ligamina chartae atque avido citius pectore scripta legit.	115
Mirum, quod siccis ea cernere quivit ocellis, mirum, quod tremulae non cecidere manus.	
Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem tempora vindictae commodiora notans.	120
Instruit interea longaevam fraude ministram, quae iuveni adscripta vota petita ferat;	

93 TR TA WN S nostras 95 TR TA WN Cupidoque S Cupidoque 98 TR TA WN S
ore 100 TR TA WN S Hera haec 101 TR TA WN S quamvis ad multa 107 TR TA
WN S abiectus 108 TR TA WN S in curvo vomere rura terens 110 TR TA WN S
device 122 TR TA WN S ad scriptam

praeterea currum rubeo cum tegmine adornat, et quatuor celeres iungere curat equos.	
Talibus et iuveni scriptis respondet amanti, ut dictis maior sit maneatque fides:	125
„Ad me quae rediit tua dulcis epistula nuper, quam fuerit, nequeo dicere, grata mihi.	
Adspexi quoties, toties suspiria duxi, et totae lacrimis immaduere notae;	130
cumque vices eadem nostri suppleret amoris, quae tibi debebam basia ferre, tulit, mentis inops veluti te non praesente vagabar, nulla mihi sine te gaudia, nulla quies.	
Sive dies oriens me lustrat abire cubili, seu nox ingratum cogit adire thorum, unum te cupio, tota te mente requiro, tu, mihi quae placeant gaudia, solus habes.	135
Dulcis amator ades, per amores obsecro nostros, nec differ reditum, pernicioosa mora est.	140
Cetera, quae brevibus non sunt inserta tabellis, dexterius coram fida monebit anus.	
Vive valeque diu, melius valiture deinceps, cum fuerit nostri copia facta tibi”.	
Postquam sollicita volvisset mente lituram, ad dominae iuvenis iussa redire cupit.	145
Ipsa etiam labro multum mentita senili, ut redeat tandem, sollicitabat anus: quam procul absit herus, quam sint tuta omnia, narrat, perque Deum iurat dictis inesse fidem.	150
Credidit his ardens iuvenis vesanus amore, omnia quantumvis ardua credit amor.	
Nec mora, conscendit currum celerique volatu fertur, ubi fuerat corpore mente prius.	
Quamprimum optatam pervenit amator ad arcem, ordine perverso cuncta videbat agi;	155

123 TR TA WN S *tegmine* 127 TR TA WN S *ad me rediit* 130 TR *tantae lacrimis*
TA WN S *totae lacrymis* TR TA WN *imadvere* S *imaduere* 133 TR TA WN S
vagabor 135 TR TA WN S *Sine die* 136 TR TA WN S *cogat* 139 TR TA WN S
amore 140 TR TA WN S *reditum* 141 TR TA WN S *caetera* TR *pagellis* TA WN
S *tabellis* 145 TR TA WN S *voluisset* 148 TR TA WN S *ut redeas* 153 TR TA WN
S *conscendit eorum* 155 TR TA WN S *oblatem pervenit*

obstupuit, steteruntque comae, et vox faucibus haesit, cumque sibi haud recti conscius, inde timet.	
Mandato capitur sub vincula tractus herili, ut male pro factis praemia digna ferat.	160
Anna novi vero nil prorsus conscia facti, horrendi arguitur criminis esse rea; quaeque prius multis ibat comitata puellis, illa tenebroso carcere sola sedet;	
quae tulit in pulchro gemmata monilia collo, haec modo cum probro ferrea vincla gerit;	165
quae lautis dapibus dulcique est pasta Falerno, hanc modicus panis fontis et unda fovet.	
Volvitur instabili fortuna volubilis axe, fitque miser subito, qui modo dives erat.	170
Discite non nimium fallaci fidere sorti, omnibus insidias lubrica diva struit.	
Venit maesta dies et ineluctabile tempus, cum duo debebant funera ad atra rapi.	
Undique vicini, qui dicant iura, vocantur, ut sontes damnent supplicioque premant.	175
Carcere de tristi postquam Anna educta tribunal ante, viri infamis reddita voce fuit, scilicet exuto proprii quod amore mariti illicito alterius fervuit igne viri,	180
ac leges casti violans et iura pudoris crimine adulterii commaculata foret; testibus et scripto facinus grave posse probari, omnes quod norint, nemo negare queat.	
Utque gravis possit comitari poena nocentes, qua dignos censent, lex nova mosque vetus...	185
.....	
Audissetque trucidis perterrita fulmine legis, contra quam peccant, quotquot in orbe vident.	
Ac primum conata nefas remove negando, frustra, cum solis clarius igne foret, postremo veniam incesta sic voce precatur terribiles adstans iudicis ante pedes:	190

159 TR TA WN haerili S herili 165 TR TA WN S colli 167 TR TA WN S
falerno 172 TR dura TA WN S diva 173 TR TA WN S moesta 175 TR TA WN S
dicunt 184 TR quod TA WN S qui 185 TR TA WN S comitare TR TA WN S
nocentis 188 TR TA WN S quem 192 TR TA WN S terribilis

ItK

„O, utinam in mundum nunquam prognata fuisset, debebam in matris corpore clausa mori; aut mea, quam primum tepidis immergeret undis, nutrix debebat frangere colla manu.	195
Heu, maculo summos praeclarae stirpis honores! et mundi foedum sola κάθαρμα vocor; Tyndaridis vulgo appellor iam nomine Achivae, cuius adulterio Troia superba ruit.	200
De me cantores dicent, scribentque poetae, rusticus ad stivam post mea furta canet; pensa trahent quando sera sub nocte puellae, murmura de nostro crimine semper erunt.	205
At quoniam tristes minuunt non fata querelae, ad sanctas potius dirigo vota preces, teque oro obnix, clemens, miserere, marite, uxoris timida voce rogantis opem; ne, percor, ultricem ius in me congerat ensem, sed mihi tu vitam, tu mea vita, dato.	210
Heu, decepta frequens scelus ex errore patravi, frena voluptatis dum mihi laxa manent! Nullus in hoc mundo vivit, quin saepius erret, ex omni nemo parte beatus erit, si non angelicas turmas dux maximus inter aetherea a lapsu tutus in arce fuit.	215
Quis me Vestalem fecit? Sum femina, et anni nunc mihi florentes gaudia multa parant; delicias inter crevi nutrita paternas, pluribus insidiis me petiitque Satan.	220
Te moneant mandata Dei, quibus ampla iubentur delicta ex prompto mittere corde reis. Quos simul exactos concordēs viximus annos, si semel erravi, non rea semper ero.	225
Te quoque permoveant tres, turba domestica, proles, ex te quas peperit ter nova facta parens, dedecus his ingens mea mors inhonesta parabit, prava etenim in natos facta parentis eunt.	225

195 TR TA WN S *immergere* 198 TR TA S κάθαρμα WN *kadarma* 199 TR TA WN S *vulgo iam nomine apellor* TR TA WN S *Achivae* 206 TR TA WN S *dirigo vela* 216 TR *in lapsu* TA WN S *a lapsu* 217 TR TA WN S *faciat* TR TA WN S *foemina* 219 TR TA WN S *paternos* 225 TR TA WN S *tria* 226 TR TA WN S *ex te quem peperit*

ItK

Hisce fave precibus, sacra te per numina testor, nunc mihi tu vitam, tu mea vita, dato?	230
Finibat maestis ubi tristia verba querelis, attente advertit, qualia dicat herus.	
Erigit hic animum, vultumque ad sidera tollit, ac breviter dura talia voce refert:	
„Accusas frustra, qui te genuere, parentes, in qua tu nata es, non quoque labe carent.	235
Esto etiam de te per publica compita turpis rumor, quemve aetas nulla abolere queat, me nihil aut modicum tua fama inhonesta movebit:	
quae meruit recte, praemia quisque capit.	240
Errore id factum dicis, totumque per orbem, qui peccent, homines vivere, quotidie.	
Exemplo sese defendit nemo malorum, exemplis maius lex sacra robur habet.	
Quamvis florueris iuvenilibus aptior annis,	245
debebas nullo caeca furore regi; vivere cum posses proprio contenta marito, non Paris ex alia sede vocandus erat.	
Iussa Dei veneror, qui enormia crimina tristi legis censurae subiacuisse iubet.	250
Praeteriti recolam, suades, ut temporis annos, de te iudicium sanctius esse potest.	
In melius raro permutat adultera mentem, quae semel est, semper creditur esse mala.	
Te sine curabo caram, mea pignora, prolem, tutor egenorum dicar, eroque pater.	255
Hoc gemo praeque aliis unum plus omnibus odi, quod mihi dissimili sis adamata viro;	
hoc norunt omnes, hoc garrula fama fatetur, quod mihi nec minime is aequiparandus erat.	260
Si formam spectas, longe sum pulchrior illo, sive annos, aetas nec mihi maior adest;	

231 TR WN S *querelis* TA *quaerelis* 232 TR TA WN S *attentae* 233 TR WN S *tollit*
TA *tollet* 235 TR TA WN S *accuses* TR TA WN *parentis* S *parentes* 244 TR WN S
exemplis maius TA *exemplisque magis* 246 TR TA WN S *caeco nullo* 252 TR TA
WN *sancius* S *sanctius* 255 TR TA WN S *charam* TR *prole* TA WN S *prolem* 258
TR WN S *dissimilis* TA *dissimili* 260 TR TA WN S *nec minimis* TR TA WN S *aequa*
parendus 261 TR TA WN S *si formam spectes*

si genus et fulvi prostrati dona metalli, gazis et generis stemmate maior ero	265
Cur mihi praefertur caecis nutritus in umbris, notitiam cuius nemo probatus habet?	
Scis, Mahometanas quot straverit ense cohortes, pro patria maduit sanguine nostra manus.	
Quid Paris ille potest, nisi turpes prodere flammas, inque peregrinos cuncta locare sinus?	270
I nunc, carnificis gladio caesura minacis, labentem salvet vivificetque Deus”.	
Hinc ad supplicii loca tristia ducitur auro ornata atque illa divite dote nitens, quam dederat sponsus geniali luce pudicus,	275
iret in amplexus cum nova nupta viri.	
Tum sic matronas lacrimosa voce pudicas alloquitur toto corpore maesta tremens: „Quandoquidem cogor praesentis commoda vitae linquere et infami morte perempta mori,	280
ista meo, cupio, referatis verba marito, Christo ea nequaquam frivola teste loquor: quae praegnas aegro produxi pignora partu, nequaquam alterius, sed sua dona sciat;	
diligat, ut se ipsum, στοργός habeatque paternas, caro illius sunt sanguis et ossa simul.	285
Discite, matronae castae nuptaeque puellae, uni, non multis velle placere viro.	
Cras vobis, hodie mihi quae contingere possunt, Fortunae telis obvia turba sumus”.	290
Nec mora, fronte minax oculisque horrentibus atrox obscuri emissus carcere Turcus erat; is ferrugineo stabat mucrone paratus saevire in iugulum pulchraque colla reae.	
Quem cum conspexit deiecto pallida vultu Anna, ait effusus fletibus ora rigans:	295

263 TR TA WN S *prostrata* 266 TR TA WN S *cohortis* 269 TR *perdere flammas*
TA WN S *prodere flammas* 270 TR WN S *sinus* TA *serius* 277 TR TA WN S *cum*
TR TA WN S *lacrymosa* TR WN S *pudicas* TA *pudicus* 278 TR TA WN S *tot*
corpore TR WN S *moesta* TA *masta* 283 TR TA WN S *praegnatis* 285 TR TA S
στοργός WN *sorgas* 286 TR TA WN S *illius caro sunt* 288 TR TA WN S *vele* 289
TR WN S *quae* TA *qua* 290 TR TA WN S *te lis*

ItK

„Supplicium infandum merui si crimine mortis, quae venit, ex aequo poena ferenda venit. Pars mihi laudis erat dextra cecidisse mariti, Hunnorum hoc fieri lex et avita iubet, aut aliquis saltem cognata ex gente corusco vitam adimat lictor pallidus ense mihi. Vah pudor, o facinus, quod cura parentis habetur nulla mei, fueram cui neque nupta, viri.	300
Ethnica vix unquam tam turpi femina leto succubuit, nec mors foedior esse potest. Ille Lares iussus patrios invisere crimen prodet apud Turcas suppliciumque meum, sic ero totius notissima fabula mundi, cum foret hoc melius subtacuisse nefas.	305
Si sciat haec genitor, fulvo non parceret auro, omneque, quod locuples possidet arca, daret, regalemque nurum crebris cum rege querelis flecteret, amborum ut perditae salvet ope”.	310
Haec memorans capitis flammantem vertice vittam sustulit in medium composuitque comas, pronaque succiduo contingens poplite terram ultima turbato haec pectore verba facit: „Iam moriens tibi, Christe, meam commendo salutem, sis animae requies, portus et ora meae.	315
Parce meo sceleri, tua per te vulnera quaeso, tecum habitem in sancto post mea fata throno”.	320
Vix ea fata caput celeri cadit ense revulsum, pingui ubi stat cervix ardua iuncta gulae. Exsequias postquam populus persolveret omnis, funebre sic tumulum carmen habere iubet: „Hic iacet illustri de stemmate nata propago, quae turpi coniunx iuncta in amore fuit.	325

298 TR TA WN S *feranada* 299 TR TA WN S *erit* 300 TR TA WN S *Hunnorum fieri* 304 TR *fuerat cui* TA *fuerat quae* WN S *fueram cui* 305 TR *solemnia; letho* TA *foemina letho* WN S *foemina letho* 307 TR TA WN *lares* S *Lares* 310 TR TA WN S *subtracuisse* 311 TR WN S *fulvo* TA *fabro* 313 TR TA WN S *murum* 314 TR TA WN S *perdita* TR TA WN S *salve* 320 TR TA WN S *aura* 321 TR TA WN S *parte meo* 323 TR TA WN S *sceleri* 325 TR TA WN S *exequias* 326 TR WN S *tumulum* TA *tu malum*

Exemplum veniens hinc utile colligat aetas, in vetito quantum fellis amore siet?.	330
Ne vero incolumis dimissus lictor abiret, servorum vetuit fida vigilque cohors; namque ligone cavum iussus fodisse sepulchrum, quo modo defunctae molliter ossa cubent, urget opus, nec se sua busta parare putabat, mentis inops fati et nescius ipse sui.	335
.....	
Concidit et subito iugulum a cervice revulsum, tectaue sunt gelida membra cadentis humo. Sic illam cadit in foveam, quam foderat ipse, discitur ut turdus damna parare sibi.	340
De nece iam paucis dicam, quam sensit adulter, postquam damnatus iudicis ore fuit. Hunc per aquas, per agros, per saxa nemusque ligatum ad caudam celeris tortor agebat equi; tandem, cum longo cessaret vita dolore, a iugulo lictor dissecat ense caput.	345
Quatuor in partes discretaue membra secantur, cuius in exsequiis plebs ea verba serit: „Pendet ab hac furca petulans suspensus adulter, qui cuculi alterius polluit arte thorum.	350
Mentem ut distractam, dum vixit, semper habebat, mors ita ei sectum corpus habere dedit; unius ut nec erat contentus amore maritae, uno supplicio sic neque dignus erat.”	
Discite vos, iuvenes, ratione in amoribus uti, non poenam effugiet, quisquis adulter erit. Visus, colloquium, tactus, iocus, oscula, lusus sunt Veneris comites, hos fuge: tutus eris.	355

330 TR siet TA WN S fiet 334 TR TA WN S quomodo TR TA WN S mollitor 347
TR WN S partes TA partis 351 TR WN S distractam TA distractum 352 TR WN S
sectum TA fectum 358 TR TA WN S sunt teneris comites

7. v. TR **supremum** TA WN S **superbum**

A *fatum supremum* a. m. „végveszedelem”. A szövegösszefüggésben a *superbum* jelző értelmetlen, hiszen a trójaiak szempontjából pusztulásuk sem „dölyfös”, sem „büszke” nem volt. Valószínűleg a rövidítés helytelen feloldásából származó másolási hiba.

8. TR **Parridis** TA WN **Parydis** S **Paridis**

A *Parridis* alak nyilvánvalóan hibás, a *Parydis* írásmód értelmetlen, mivel Paris görög alakja Πάρις, és egyértelmű, hogy a szövegben Paris trójai királyfiról van szó.

10. TR WN S **haec** TA **hac**

A *hac* sing. abl. a mondaton belül értelmezhetetlen; a *doceo* vonzata *aliquem aliquid*: ’tanít vkit vmire’, vagyis: *haec eadem nosmet tempora nostra docent*: „ugyanerre tanít bennünket korunk”. A *hac* a-ja egyszerű másolási hiba.

19. TR TA WN S **tristem vicem**

A sor metrikailag hibás: – ∪ ∪ | – – | – ∪ | – – | – ∪ ∪ | – –, ami legegyszerűbben a *tristem* után egy *-que* kötőszó betoldásával javítható: *tristemque vicem*. Egyszerű másolási hiba; a másoló elmulasztotta feloldani a rövidítést.

20. TR TA WN S **vetustaque**

Metrikailag nem illik a szövegbe: – – | – – | – || – ∪ ∪ | – ∪ ∪ ∪ | – ||, a vele azonos jelentésű *vetus* viszont igen. Rossz olvasat; a *que* rövidítésének hatására a másoló valószínűleg a *vetust* is rövidített alaknak vélte.

23. TR WN S **sequantur** TA **sequatur**

A *sequatur*nak nem volna alánya, a *sequantur* esetében pedig coniunctivus használata azért nem indokolt, mert az időhatározói funkciójú *dum* a. m. ’míg, miközben’ kötőszónak nincs határvető értelme (mint pl. a *Differant rem in aliud tempus, dum defervescat ira* mondatban); helyesen: *sequuntur*. A *sequantur* a-ja másolási hiba; az *u~a* felcserélése gyakori tévesztés a kéziratokban.

25. TR **Hologyl** TA WN S **Hatzogiis**

A *Hologyl* értelmetlen szó, nehezen magyarázható tévesztés; a *Hatzogius* (hátszögi) viszont okleveles adatokkal is alátámasztható: *Hatzog* (= Hátszög) annak a tájegységnek a neve, ahol Vajdahunyad vára fekszik.

27. TR TA WN S **sic natura**

A *sic* adverb. után következményes mellékmondatot várnánk, ehelyett mellérendelő szintaktikai egységek következnek: a *sic* tehát nem helyénvaló. Valószínűleg pszichikai tévesztésről van szó, mert a latinban a *sic communio* 4 gyakran áll következményes mel-

lékmondattal: 'annyira megerősítette, hogy...'. Az eredetiben helyette vélhetően *hanc* volt.

31. TR **promptus** TA WN S **promptus**

Az eltérés csupán helyesírási jellegű.

33. TR **rapidos** TA WN S **rabidos**

Noha a költői nyelvben a *rapidos* használatos *rapax* (= rabolni szerető) értelemben is, de inkább csak állatokkal (*rapax leo*) kapcsolatban. A *rabidos* (= dühödtt, bösz) viszont egyik kedvenc és gyakori jelzője az epikus költői nyelvnek. Teljes biztonsággal azonban nem lehet eldönteni, hogy a két jelző közül melyik az eredeti.

TR TA WN S **Turcas**

Miután később, Anna kivégzésénél *Turcus* lép elő (292. v.), eredetileg itt is *Turcos* állhatott; a *Turcae*, *-arum* inkább csak népnévként használatos. Intellektuális másolói hiba.

35. TR **vestiit** TA WN S **tinxerat**

A *lanugo vestiit ora* a. m. 'legénytoll pelyhedzett állán' a klasszikus latinban létező szókapcsolat, ám a következő sor *senserat*ja miatt, mivel párhuzamos szerkesztésről van szó, ide is praet. perf. kívánkozik. A TA-ban szereplő *tinxerat* ilyen, csakhogy értelmetlen. Eredetileg valószínűleg *cinxerat*, a. m. 'övezte'. A *t* és a *c* felcserélése gyakori másolási hiba, ezenkívül a *tinxerat* *cinxerat*tá válásában az előző sor *tinxi*je is szerepet játszhatott. A másoló részéről egyszerre vizuális és pszichikai alapú tévesztés.

36. TR TA WN S **Cupido**

A szó tulajdonnévként hímnemű, köznévként nőnemű. Itt egyértelműen nőnemű: *saeva cupido*, vagyis köznévfő, felesleges tehát a nagy kezdőbetű.

TR **faces** TA WN S **facis**

Lásd a bevezetést. A *fax*, *facis* (*f*) msh. tövű, az *-is* plur. acc. rag tehát archaizáló morosság.

37. TR **queritur** TA WN S **quaeritur**

Az eltérés csupán helyesírási jellegű.

40. TR TA WN S **foeminea**

Metrikai okokból hibás: - u u - | - - - | - || - u u | - u u | - ||, mivel a *foeminea* csak a *prole* jelzője lehetne; ezenkívül a mondat, ha megtartjuk a *foeminea* olvasatot, értelmetlen is, mert a *reperta fuit*hoz nem tartozik alany: helyesen tehát *femina*. Valószínűleg intellektuális tévesztés, a *prole* hatására. A *foemina* és a *femina* között a különbség csupán helyesírási jellegű.

41. TA **aetereas** TR WN S **aethereas**

Az eltérés csupán helyesírási jellegű.

42. TR **cum** TA WN S **dum**

Értelmileg a *cum* a helyes, mert nem cselekvési folyamatról, hanem időpontról van szó: *cum pleno... orbe micat* a. m. 'amikor teljes korongjával ragyog', vagyis telihold idején. A *dum* változat a *d* és a *c* összekeveréséből származó, vizuális másolási hiba.

48. TA WN S **nocu et** TR **nocuit** (WN app. crit. **nocuit**)

A *nocu et* értelmetlen, valószínűleg a *nocuit* eltorzult formája. Tipikusan az a hiba, amikor a másoló értelmezni kívánva a szöveget (= ártalmára, kárára van), hibás javítást ad, a következő másoló pedig tovább torzítja a már elrontott textust. A szövegromlás állomásai a következők lehetnek: a) *nocu est*, amelyben a *nocu* a javító szándéka szerint dat. fin.; b) *nocu* főnév azonban nincs, így lett az *est*ből *et* kötőszó a második másoló tolla alatt. A *nocuit* valójában praes. perf. gnomicum, s mivel a praes. perf. ilyen értelmű használata a klasszikus latinban viszonylag ritka, ez a körülmény indíthatta el a szövegromlás folyamatát.

54. TR **possit** TA WN S **posset**

A consec. temp. szabályait figyelembe véve: *optavit... ut... posset*; a *possit* variáns tehát nyelvtanilag hibás.

57. TR TA WN S **diro**

Míg a *rabies dira* szokványos jelzős kapcsolat, addig az *astus dirusra* nincs példa az antikvitásban. A *dira dirová* válása tipikusan fonetikus tévesztés eredménye: skandalás közben ugyanis az *a* elisio következtében kiesik, a következő *au* diftongus ejtése pedig közel áll az *o*-hoz.

TR **aestu** TA WN S **astu**

A *cacodaemonis astus* ('a gonosz szellem ravaszsága') újszövetségi szókapcsolat, tehát a TA WN S verziója a helyes. A TR *aestus*ának *ae*-je egyszerű vizuális másolási hiba, betűtévesztés.

58. TR TA WN S **cordabat**

Cordo 1 ige nem létezik sem a klasszikus, sem a középkori latinban, a *cordatus* melléknév sem fogható fel egy ilyen feltételezett ige part.-ának, mivel benne az *a* hosszú. A *cor dare in* + acc. valószínűleg germanizmus: *Herz geben in* + acc. analógiájára. Hasonló germanizmus a 94. sorban: *si quid... datur = es gibt*.

60. TR WN S **sua** TA **suam** (WN app. crit. **suam**)

A mondat szerkezetéből világos, hogy az *arte* jelzője a *qua*, míg a *suam* a *mentem*-hez tartozik. A *qua sua arte* értelmetlen volna, hiszen a kérdésben benne lenne a válasz. A *sua* egyszerű másolási hiba.

63. TA WN S **pharetricio** TR **pharetrati** (WN app. crit. **pharetrati**)

Pharetricius melléknév sem a latinban, sem a görögben nincs, a *pharetratus* viszont gyakori jelzője *Amornak* vagy *Cupidonak* (Ovidius: Am. 2,5,1: *pharetrate Cupido*; Rem. 379: *pharetratos... Amores*; Trist. 5,1,22: *pharetrati... Amoris*). A *pharetricius* középkori típusú szóképzésnek tűnik, humanista író ilyet aligha használt.

TR TA WN S **amoris**

Mivel a szövegösszefüggésből egyértelmű, hogy a római mitológia istenéről van szó: *Amoris*.

64. TR **caepit** TA WN **cepit** S **coepit**

Noha a *caepit*, *cepit*, *coepit* között a különbség csak helyesírási természetű, az erasmista helyesírást követő szövegben indokolatlan és zavaró a *cepit* variáns, melyről könnyen a *capio* perfectumára asszociálhat az olvasó.

65. TR TA WN S **ac**

Az *ac* mivel magánhangzóval kezdődő szó előtt áll, nemcsak metrikailag (⊔ – | – – |), hanem a klasszikus helyesírás szabályai szerint is hibás. Mindenképpen indokolt tehát a metrikailag és helyesírási szempontból is helyes *atque*-re történő módosítása. Tipikus pszichikai jellegű tévesztés.

66. TR TA WN S **illius ad nutus**

Metrikailag hibás (– – | ⊔ ⊔ – | –), mivel az *illius* névmási gen. *-ius* végződésében az *i* hosszú. Szórendcserével a sor metrikája korrigálható, ez esetben viszont – szintén metrikai okokból – csak a sing. acc. *nutum* szerepelhet a plur. acc. *nutus* helyett (– – | – – | – |). A *singula facta* mellett egyébként a plur. *nutus*nak nem is volna sok értelme. Ez ismét annak a jele, hogy a tévesztés legalább két lépésben történt.

67. TR TA WN S **victam**

A *victam* az időhatározói mellékmondaton belül értelmetlen, mert semmihez sem tarthat jelzőként. Valójában értelmileg a 64. v. *dominajára* és a 65. v. vele azonos *ipsajára* vonatkozik, tehát nőnemű nom.: a. m. 'míg végül kéjvágya ösztökélésétől legyőzve (ti. az úrnő) nem szégyellte odaadni neki a testét'.

71. TR TA WN **Heroes** S **heroes**

Egyrészt mivel a *heroas* köznév, indokolatlan a nagybetűs szókezdet, másrészt görög szóról lévén szó, olyan szerzőnél, aki később be is told a szövegébe görög szavakat,

indokoltabb a görögös *-as* plur. acc. használata, vagyis: *heroas*. A *heroas* acc.-t használták az aranykori római költők is; Verg. Ecl. 4,16: *permixtos heroas*, 35: *delectos heroas*.

72. TR TA WN S **fallore**

Nyilvánvaló tévesztés a *fallere* helyett; *fallor*, *-oris* főnév ugyanis nincs, nem beszélve arról, hogy ha volna, az *o*-nak hosszúnak kellene lennie, ami metrikai hibához vezetne. Másolási hiba.

75. TR TA **triticea** WN S **triticeam**

A kézirati hagyománnyal szemben indokolt WN javítása, mely szerint a *triticeam* a *messem* jelzője; a kéziratok *triticeaja* ugyanis semmihez sem volna kapcsolható. A *triticea* egyszerű vizuális másolási hiba.

77. TR TA **sortis iuvenis** WN S **iuvenis sortis**

Valójában eldönthetetlen, hogy melyik a helyes; a WN és S változatát az indokolja, hogy így a költői nyelvben kedvelt kettős hyperbaton jön létre.

79. TR TA WN **nunciat** S **nuntiat**

Az eltérés csupán helyesírási természetű.

TR TA WN S **quod**

A *nuntiat*tól kérdő tárgyi mellékmondat függ, s ezt nem vezetheti be *quod*; *quod*dal bevezetett mellékmondat a szövegösszefüggésben értelmezhetetlen volna, mert sem vonatkozói, sem okhatározói, sem értelmező mellékmondat nem lehetne. A *quod* a *quid* helyett egyszerű másolási hiba.

TR TA **saepe** WN S **spe**

A kéziratok *saepe* változata értelmetlen és metrikailag is hibás: $- \cup \cup | - - | - - |$ $- \cup - | - \cup \cup | - - |$, ezenkívül az *inani*hoz a mellékmondaton belül kell valami főnévnek tartoznia, melynek az *inani* a jelzője lehet, és amely az állítmány mellett abl. rei eff.-ként funkcionálhat, ez pedig legvalószínűbben a *spe*. A *spes inanis* egyébként gyakori szókapcsolat az aranykori költői nyelvben: Verg. Aen. 10,627: *spe inani*; Ovid. Metam. 7,336: *spes... inanis*. Egyszerű másolási hiba.

80. TR TA WN S **et**

Az *obsecrat* mellé célzatos tárgyi mellékmondat (esetleg acc. cum inf.) kívánczik, melyet *ut* vezet be: „könyörögve kéri, hogy visszatérhessen”. Az *et* egyszerű másolási hiba.

TR TA WN S **quo roget**

A *quo* a szövegösszefüggésben nehezen értelmezhető, még akkor is, ha abl. caus.-nak fogjuk fel, mert ilyenformán éppen a lényeg sikkadna el, az, hogy mire kérje meg Anna a

férjét. A *quo* inkább a *quod* romlott formája lehet. Ez esetben a *quod roget illa virum* szintén az *obsecrattól* függő célzatos tárgyi mellékmondat, mely vonatkozó névmási kötőszóval kapcsolódik az előző tagmondatához; a *rogo* vonzata egyébként ’megkér vkit vmire, kieszközöl vkitől vmit’ jelentésben kettős acc., vagyis: „amit/és ezt eszközöljön/eszközölje ki ő (ti. Anna) a férjétől”, mármint hogy szerelme hazatérhessen.

85. TR **charior** TA WN S **carior**

Az eltérés csupán helyesírási jellegű. A WN app. crit. *carios* alakja valószínűleg sajátóhiba.

86. TR **duce reor** TA WN S **dulcerior**

Mivel *dulcerior* alak a latinban nem létezik, egy betűhibától eltekintve a TR változatát célszerű elfogadnunk: *du(l)ce reor*. A tévesztés, két szó egybeírása tipikus másolási hiba, mint ahogy valamely betű kihagyása is az. A *dulcerior* alak ismét arra mutat, hogy a TA kézirat hibája két lépésben alakulhatott ki, amikor is a második másoló a hibásan egybeírt, és ezért egy szónak vett *dulcereornak* próbált – ugyancsak hibásan – valamilyen értelmet adni.

88. TR TA WN S **quo**

A névmási abl. egyértelműen a *fruor* vonzataként áll, s mivel Annára vonatkozik, nem lehet hímnemű, helyesen tehát *qua*; a másoló viszont vagy a *corporera* vonatkoztatta, vagy az előző sor *te... solum* „csupán téged” kifejezése zavarhatta meg, amelyet „egyedül téged”-nek értelmezett, holott a *solum* ez esetben nem jelző, hanem adverbium, vagyis: ’csak téged’. Tipikus pszichikai alapú másolási hiba.

93. TR TA WN S **nostras**

Mivel csak az *amores*hez kapcsolható, hímneműnek kell lennie. Egyszerű másolási hiba.

95. TR TA WN **cupidoque** S **Cupidoque**

A *cupidus* aktív jelentésű, erotikus értelemben: ’vmire vágyó, vmit kívánó’; a szövegösszefüggésből kikövetkeztethetően viszont nem erről van szó, hanem arról, hogy ’élvez-zük a szerelmet, amelyre vágyunk’, vagyis helyesen: *cupitoque fruamur amore*. A *t* és a *d* felcserélése gyakori másolási hiba. Az S *Cupidoque* variánsa értelmetlen.

98. TR TA WN S **ore**

Az *ore* a szövegösszefüggésben értelmezhetetlen; az *oro* a *sis memor mei* mellett viszont gyakori a költői nyelvben, különösen az elégikusokéban.

100. TR TA WN S **Hera haec**

A kéziratokban hagyományozott sor metrikailag hibás: $\cup\cup-|- \cup\cup|-||-\cup\cup|$
 $-\cup\cup|-||$, ez a hiba azonban a szórend módosításával könnyen kiküszöbölhető: *haec*
hera. A szavak sorrendjének felcserélése gyakori másolási hiba.

101. TR TA WN S **quamvis ad multa**

Az *ad* mind metrikailag, mind nyelvileg hibás, metrikailag azért, mert előtte a *quamvis* utolsó szótagja rövid, holott hosszúnak kellene lennie, nyelvileg azért, mert a *rogonak ad* + acc. vonzata nincs. A *multa rogatus* önmagában egyébként gyakori fordulat az 'akitől sok mindent kérdeznek' jelentésben. Az *ad* helyett valószínűleg *sis* állhatott, amely nyelvileg és metrikailag is helyes. A másoló(k) tévesztését nehéz volna megindokolni.

104. Egy vagy két disztichon valószínűleg kiesett, amelyben a *rusticus* útnak indulásáról és a Török-társasággal való találkozásaig megtett útjáról lehetett szó.

107. TR TA WN S **abiectus**

Az *abiectus*nak nincs 'félreeső' jelentése, bár a Hegedüs által ismert másolatban is valószínűleg *abiectus* állhatott, amit ő ennek értelmezett: „majd meg egy elrejtett híd fele tart szaporán”. Helyesen valószínűleg: *obiectus*, vagyis: 'volt egy útba eső híd'.

108. TR TA WN S **in curvo vomere rura terens**

A legproblematisabb sorok egyike. 'Görbe ekevason' (*in curvo vomere*) nehéz volna 'földet koptatni' (*rura terens*), nemhogy egy vadásztársasággal találkozni; a hagyományozott szöveg tehát teljesen értelmetlen, még akkor is, ha az eke említése paraszti foglalkozásra, vagyis az előző sor *colonus*áéra utal. Hegedüs fordítása alapján: „Meglátják a parasztot, amint bukdácsol a tarlón” az *in curvo* valószínűleg = *incurvo*, amely a *vomere* helyett *corpore*val egészítendő ki. Ami a tévesztés okát illeti, a *v* írásképe, különösen ha az egyik szára elmarad vagy elmosódik, könnyen összetéveszthető a *c*-vel – különösen az uncialis minusculában – és az *rp* is könnyen olvasható *m*-nek, az *o~e* tévesztés pedig minden írásmód esetében gyakori.

A 'menés'-t jelentő igék szinonimájaként a latinban gyakori a *tero* + acc.: legismertebb példája az *iter tritum* kifejezés, a. m. 'megszokott út'. Más névszókhoz kapcsolva: Ovidius: *Ars am.* 1,52: *nec tibi... longa terenda via est*; 1,491–492: *sub pedibus illi spatiosa teretur / porticus*. Mindezek alapján a *rura terens* jelentése: 'amint utat tör magának a mezőn'. A két *terens* (106. és 108. v.) egymás melletti használata nem példátlan az elégián belül: hasonló jelenség figyelhető meg a 275. és 277. v.-ban: *luce pudicus... voce pudicas*. A másoló, akitől a sor származik, már eleve romlott vagy nehezen olvasható példányt használhatott.

110. TR TA WN S **device**

A latinban nem létező szó, a *devia* elírása. Könnyen magyarázható, vizuális másolási hiba. – Ezt követően pár sor hiányzik, mely valószínűleg arról szólt, hogyan állították meg és vezették ura elé Török emberei a levelet vivő jobbágyot.

122. TR TA WN S **ad scriptam**

A szövegösszefüggésben értelmezhetetlen, hiszen az öregasszony az ifjúnak viszi a levelet. Valójában valószínűleg *adscripta*, ti. *iobagia*, vagyis 'jobbágy'.'¹⁵

123. TR TA WN S **tegumine**

A metrikailag hibás *tegumen* alak használata a *tegmen* helyett pszichikai tévesztés eredménye.

127. TR TA WN S **ad me rediit**

A hexameter kezdete a hagyományozott formában metrikailag hibás: --|○○| –○○|–○○|–○○|--|, a *quae* betoldásával azonban, amely nyelvileg is odavánkodik, egyszerűen korrigálható. Valamely szó elhagyása gyakori másolási hiba.

130. TR **tantae lachrimis** TA WN S **totae lacrymis**

A TR variánsa értelmetlen. A *tantae* a *totae* helyett asszociációs tévesztés lehet, amelyet a *lacrimis* indukálhatott: a másoló először valószínűleg „oly sok könnycsepp”-re gondolt, mivel a *notae*, amelyre a *totae* vonatkozik, a sor végén áll. A *lacrymis*, *lachrimis*, *lacrimis* között az eltérések csupán helyesírási jellegűek.

TR TA WN **immadvere** S **immaduere**

Mivel más esetekben az *u* és a *v* közötti különbség jelölve van, a TR TA WN helyesírási jellegűnek tűnő eltérése zavaró, és metrikai hibához is vezet.

133. TR TA WN S **vagabor**

Mivel a levél hatásának leírása mindvégig múlt időben történik: *aspexi*, *duxi*, *immaduere*, *tulit*, a fut. használata indokolatlan; helyesen *vagabar*. A *vagabor* az *a-o* felcsereléséből adódó másolási hiba.

135. TR TA WN S **Sine die**

A *sine die*vel a sor metrikailag hibás: ○○○|○○|--|–○○|–○○|--|, és nyelvileg is értelmetlen, mivel a mondatnak nincs alanya; a *dienek* *diesre* javítása tehát nemcsak értelmileg, hanem grammatikailag is indokolt. Ez esetben viszont a *sine* nemcsak metrikailag, hanem nyelvileg is tarthatatlan, mivel sem abl., sem coni.-ban álló ige nem kapcsolható hozzá, ezért sem praep., sem a *sino* imper.-a nem lehet; eredetileg való-

¹⁵ Erre Borzsák István hívta fel a figyelmemet, akinek itt mondok köszönetet a kézirat átnézéséért és hasznos tanácsaiért.

színüleg *sive*, amit a következő sor *seuja* is megerősíteni látszik. A tévesztések sorrendje viszonylag könnyen megállapítható: először valószínűleg a *sive* vált másolás közben *sinevé* – az *n~u* felcserélése gyakori másolási hiba –, majd a következő másoló ezt praep.-nak értelmezve a *diest* tette abl.-ba.

136. TR TA WN S **cogat**

A *coni.* használatát semmi sem indokolja. Egyszerű másolási hiba.

139. TR TA WN S **amore**

A *per* praep. miatt a mondatban acc.-nak kell lennie, ez pedig – mint azt a *nostros* tanúsítja – csak plur. acc. lehet: *per amores nostros*. Az *amore* egyébként metrikailag is hibás volna: –○○|–○○|–○○|–○○|–|–|. Egyszerű másolási hiba.

140. TR TA WN S **redditum**

Redditus főnév, a. m. 'jövedelem, haszon' létezik ugyan a latinban, ennek azonban egyrészt nem volna értelme a mondatban, másrészt metrikailag is hibás volna: –|–|○○|–||–○○|–○○|–||.

141. TR TA WN S **caetera**

Az eltérés csupán helyesírási jellegű.

TR **pagellis** TA WN S **tabellis**

Mindkét szó elfogadható értelmileg és metrikailag is. A *tabellis* változat mellett szól az, hogy a levelet a 83. sor *tabellam*ak nevezi. A *pagellis* változat értelmezés eredménye lehet, a másoló ugyanis úgy vélte, hogy papírosra, nem pedig írotáblára írt levélről van szó. Ez utóbbinak ellentmondani látszik a 145. v. *lituraja* (a. m. 'az írotábla viaszbevonata'). Ebben az esetben a mellette álló *volvisset* (145. v.) nem a levéltekercs kibontását, hanem az írotábla kicsomagolását jelenti.

145. TR TA WN S **voluisset**

Helyesírási természetű eltérés, mivel azonban a *v~u* különbség egyébként a szövegben jelölve van, értelmileg zavaró, mert könnyen a metrikailag is lehetséges *volo* 3-ra asszociálhat az olvasó.

148. TR TA WN S **ut redeas**

Nyelvileg a sing. 3., nem pedig a sing. 2. személy használata helyes, mivel az *ut* egyértelművé teszi, hogy függő, nem pedig egyenes beszédről van szó. Alátámasztja ezt Hegedüs fordítása is: „jőjjön csak mielőbb, percre se' késve, haza”.

153. TR TA WN S **conscendit eorum**

A szövegösszefüggésben értelmezhetetlen és metrikailag is hibás: –○○|–|○○–|–○○|–○○|–|–|. Mivel a *conscendo* vonzata acc., legvalószínűbb, hogy a

currum eltorzult alakjáról van szó. A Hegedüs-fordítás alapjául szolgáló szövegben is ez szerepelhetett: „Nyomba’ felül, rohan is hamar a kocsi”. Az *eorum* tehát vizuális másolási hiba.

155. TR TA WN S **oblatem pervenit**

A latinban nem létező szó többszörös tévesztés eredménye lehet. A torzulás valószínűleg egy vizuális másolási hibából, a *t~l* felcseréléséből indulhatott ki – ami egyébként gyakori –, s így lett az *optatamból* a latinban nem létező *oplatam*. A következő másoló ezt próbálta javítani a létező *oblatamra*, csakhogy ennek a mondaton belül nincs értelme. Egy későbbi másoló azután vizuális tévesztés folytán még tovább torzította a szöveget. Abból, hogy a TR és a TA kézirat hibája ezen a ponton közös és a szövegromlás állomá-sai rekonstruálhatók, legalább két dologra következtethetünk: egyrészt arra, hogy a TR és a TA egyazon kéziratcsaládba tartozik, másrészt hogy e kéziratcsalád archetípusa legkevesebb a negyedik volt a másolatok sorában.

159. TR TA WN **haerili S herili**

Az eltérés csupán helyesírási természetű.

165. TR TA WN S **colli**

A szövegösszefüggésből világos, hogy a *pulchro*hoz főnévi abl. kell hogy tartozzék, ez pedig csak a *collo* lehet. Vizuális másolási hiba.

167. TR TA WN S **falerno**

Mivel egyértelmű, hogy az átvitt értelemben használt horatiusi „falernusi bor”-ról (= ’nagyon finom bor’) van szó, a *Falerno* nagybetűvel írandó. Egyszerű másolási hiba.

172. TR **dura** TA WN S **diva**

A TR verziója értelmetlen, hiszen a mondatnak ez esetben egyrészt nem volna alanya, másrészt a *lubrica* semmihez sem tartozhatna jelzőként. A *diva*n a kiszámíthatatlan sorsistennő, *Fortuna* értendő. A *dura* valószínűleg pszichikai alapú tévesztés eredménye.

173. TR TA WN S **moesta**

Az eltérés csupán helyesírási jellegű.

175. TR TA WN S **dicunt**

Mivel a szövegösszefüggésből egyértelmű, hogy vonatkozó névmással kapcsolt célhatározói, esetleg kvalitatív mellékmondatról van szó, mindenképpen *coni*. Vizuális másolási hiba.

184. TR **quod** TA WN S **qui**

A *qui* verzió értelmetlen, mivel a szövegösszefüggés alapján csak vonatkozó névmásról lehet szó, a *qui* pedig nem vonatkoznék semmire; helyette a TR-ben olvasható *quod* a

helyes. A *quod* vagy az előző sor *scelus*ára utal vissza, és ekkor a 183–184. sor jelentése: 'tanúkkal és írással lehet bizonyítani a súlyos bűnt, amelyről mindenki tud, senki sem tagadhatja', vagy pedig kötőszó, s ez esetben a 184. sort mondat szerkezet szempontjából külön kell választanunk a 183.-tól: 'tanúkkal és írással lehet bizonyítani a súlyos bűnt; amiről mindenki tud, senki sem tagadhatja'. Az előbbi a valószínűbb.

185. TR TA WN S **comitare**

Elsősorban metrikai okokból helyesen *comitari* (dep. inf.), mert a költői szövegekben előforduló *comitare* inf. *e*-je rövid, ugyanígy dep. imper.-é is. Ez utóbbinak egyébként nem is volna értelme a mondatban.

TR TA WN S **nocentis**

Lásd a bevezetést.

186. Itt már Hegedüs és Nussbächer is lacunát feltételezett, jogosan. Török beszéde nyilvánvalóan befejezetlen, az ítélet kimondása hiányzik.

188. TR TA WN S **quem**

A vonatkozó névmás csak az előző sor *legis*ére utalhat vissza, tehát nőnemű, vagyis helyesen *quam*. Egyszerű vizuális másolási hiba.

192. TR TA WN S **terribilis**

A *terribilis* metrikai okokból nem lehet sing. gen., és így a *iudicishoz* tartozó jelző, mert a sing. gen. *-is* végződése rövid; ez esetben viszont csak a *pedes* jelzőjeként funkcionálhat, akkor viszont plur. acc., és mint ilyen, *-es* végződésű. Lásd a bevezetést.

195. TR TA WN S **immergere**

Az inf. használata a mellékmondaton belül értelmezhetetlen, mert a *nutrix* (196. v.) mint alany mellé sing. 3. sz.-ű ragozott igealak kívánkozik. Az *immergere* használata ezenkívül metrikailag is hibás volna: $- \cup \cup | - - | - \cup \cup | - - | - \cup | - - |$. Egyszerű másolási hiba.

198. TR TA S **κάθαρμα** WN **kadarma**

A WN változata a görög *κάθαρμα* helytelen átírása.

199. TR TA WN S **vulgo iam nomine apellor**

Mind metrikailag, mind helyesírás szempontjából hibás (*apellor!*): $- \cup \cup | - - | - - | - \cup - | - \cup \cup | - - |$. A sor metrikailag és helyesírás szempontjából is javítható szórendcserével: *Tyndaridis vulgo apellor iam nomine Achivae*. A helyesírási hibát valószínűleg az eredeti szórend összekeverése okozta, a következő másoló ugyanis így próbálta metrikailag elfogadhatóvá tenni a sort.

TR TA WN S **Achive**

Értelemszerűen a *Tyndaridis* (= Helena) jelzője, tehát nem adverbium, hanem genitivus. Vagy az *Achivae* helyesírási változata, vagy intellektuális tévesztés.

206. TR TA WN S **dirigo vela**

A *dirigo vela* a szövegösszefüggésben értelmetlen; a *vela* valószínűleg a *vota* torzult formája, az *o~e* és a *t~l* összekeveréséből származó másolási hiba.

216. TR **in lapsu** TA WN S **a lapsu**

A *tutus* vonzata *a + abl.* a. m. 'biztonságban van vmitől'. A TR *in lapsu* verzióját pszichikai tévesztés okozhatta, amit valószínűleg a *tutus* után álló *in arce* okozott.

217. TR TA WN S **faciat**

Noha a Hegedűs által használt másolatban is minden bizonnyal *faciat* állt: „Vestává ki tehet”, ennek ellenére a *coni.* használata teljesen értelmetlen: Annát az adott helyzetben senki sem tehetné, és a férje sem akarja Vesta-(zárd)szűzzé tenni, nem beszélve arról, hogy ez védekezésnek ugyancsak furcsa érv volna. A megmagyarázhatatlan szövegromlás mindenestre korán bekövetkezhetett.

TR TA WN S **foemina**

Az eltérés pusztán helyesírási jellegű.

219. TR TA WN S **paternos**

A mondatban csak a *delicias* jelzője lehet, amely nőnemű, helyesen tehát *paternas*. Egyszerű másolási hiba.

225. TR TA WN S **tria**

A mondatban csak a *proles* jelzője lehet, amely nőnemű, helyesen tehát: *tres*. Vizuális másolási hiba, amelyet az utána következő *turba domestica* a végződése indukálhatott.

226. TR TA WN S **ex te quem peperi**

Mivel a vonatkozó névmás csak a *prolesre* utalhat vissza, helyesen *quas*. Esetleg elképzelhető az is, bár kevéssé valószínű, hogy az eredetiben *quam* szerepelt, mely a *turba domesticara* vonatkozott. A *quem* azonban mindenképpen hibás, akár az egyik, akár a másik állt is az eredetiben. Egyszerű másolási hiba.

231. TA **quaerelis** TR WN S **querelis**

Az eltérés pusztán helyesírási jellegű, bár a TA változat helyesírási szempontból hibás, a *queraelis* volna esetleg elfogadható.

232. TR TA WN S **attentae**

A mondaton belül mind a *sing. gen.* vagy *dat.*, mind a *plur. nom.* értelmezhetetlen. Valószínűleg intellektuális tévesztés; olyan másoló követhette el, aki ismerte a hosszú *e ae-*vel való írásmódját.

233. TA **tollet** TR WN S **tollit**

A TA variánsban a *fut.* teljesen indokolatlan, nem illik bele a szövegösszefüggésbe. Hegedüs fordításában: „Nem rendül meg ez, ott áll, büszkén, arccal az égnek”. A felsor egyébként Vergilius-kölcsönzés: *vultumque ad sidera tollit*. Egyszerű vizuális másolási hiba.

235. TR TA WN S **accuses**

A *coni.* használata indokolatlan, Hegedüs példányában is valószínűleg *ind. állt:* „H'jába okoltad”. Egyszerű vizuális másolási hiba.

TR TA WN **parentis** S **parentes**

A *parentis* változat nyelvileg mindenképpen hibás, mivel a *parens* nem *i-tövé*. Lásd a bevezetést.

244. TA **exemplis que magis** TR WN S **exemplis maius**

A TA verziója sem elképzelhetetlen, de a TR WN változata közelebb áll a klasszikus latinhoz.

246. TR TA WN S **caeco nullo**

Ilyen formában a sor metrikailag hibás: -- | -- | - || -- ∪ | - ∪ ∪ | - ||. Hogy korrigálható legyen, ahhoz egyrészt meg kell cserélnünk a szórendet, másrészt a *caecot caecara* kell módosítanunk. A szövegromlás itt is több lépésben képzelhető el: az első a *caeca* és a *nullo* sorrendjének felcserélése lehetett; a szórend átalakítása gyakori másolási hiba; a következő másoló azután a *caecat* nemben egyezettette a mellette álló *furorral*, talán azért is, mivel a költői nyelvben ez a melléknév gyakran áll a *furor* jelzőjeként.

252. TR TA WN **sancius** S **sanctius**

Mivel *sancus* melléknév a latinban nincs, és mert a mondaton belül csak a *iudicium* jelzője lehet, helyesen *sanctius*. A *sancius* egyszerű másolási hiba.

255. TR TA WN S **charam**

Az eltérés pusztán helyesírási természetű.

TR **prole** TA WN S **prolem**

A TR *prole* verziója nyilvánvalóan rossz, mivel – mint a *caram* is tanúsítja – a *curabohoz* tartozó *acc.*-ről van szó; vizuális másolási hiba.

258. TA **dissimili** TR WN S **dissimilis**

A szövegösszefüggésből egyértelműen kiderül, hogy Török János nem a közte és Kendi Anna között, hanem a közte és vetélytársa között meglevő különbséget kívánja hangsúlyozni, ezért a *dissimili* abl. a helyes, mely a *viro* jelzője. A tévesztés vizuális okra, a *dissimili* után következő *sis* hatására vezethető vissza.

260. TR TA WN S **nec minimis**

A mondaton belül értelmetlen. Valójában tipikus akusztikai okokkal magyarázható tévesztés: skandalás közben ugyanis a *minime e*-je kiesik, és a *minimis* az így keletkező elidált alakot tükrözi.

TR TA WN S **aequa parendus**

A mondaton belül értelmetlen és nyelvtanilag is hibás, mert *parendus* alak a latinban nem létezik. Hegedüs fordítása alapján: „Tudja, ki ismer, hírlí, bevallja a csacska beszéd is, / hogy bizony énhozzám senki se mérheti őt.” Bizonyos, hogy az ő példányában a helyes *aequiparandus* szerepelt. A szövegromlás itt is több lépésben képzelhető el: az első az *aequi* és a *parandus* szétválasztása lehetett, s a következő másoló azután ennek próbált valami értelmet adni, ami szintén hibásra sikerült.

261. TR TA WN S **si formam spectes**

A *coni.* használata indokolatlan, s a kifejezés némi módosítással a klasszikus latin költői nyelvből való: *si ad vitulam spectas* (Verg. Ecl. 3,48). Egyszerű másolási hiba.

263. TR TA WN S **prostrata**

A *prostrata*val, amely egyébként nyelvileg korrekt, a sor metrikailag hibás volna, mivel a semleges nemű plur. acc. *-a* végződése rövid, a *metalli*hoz tartozó *prostrati* sing. gen.-szal ez a metrikai hiba könnyedén korrigálható. Asszociációs tévesztés a *dona* hatására.

267. TR TA WN S **cohortis**

Mindenképpen hibás, mert a *cohors* nem *i*-tövé. Lásd a bevezetést.

269. TR **perdere** TA WN S **prodere**

A mondaton belül a TR verziója értelmetlen. A *flammas prodere* kifejezés a római elégikusok nyelvének eszköztárából való, a. m. 'szerelemre gyúlni': Ovidius, Her. 12,38: *eminent indicio prodita flamma suo*.

270. TA **serius** TR WN S **sinus**

A TA verziója nemcsak metrikailag hibás, hanem értelmetlen is, két vizuális tévesztés (*i~e*, *ri~n*) eredménye.

277. TR TA WN S **Cum**

A határozószó főmondatot, nem időhatározói mellékmondatot vezet be, a *cum* kötőszó használata tehát helytelen volna; eredetileg valószínűleg *tum*. Vagy vizuális természetű tévesztésről van tehát szó – a *t*-t és a *c*-t könnyű összetéveszteni –, vagy pedig az előző sor *cum*jának asszociációs hatásáról.

TR TA WN S **lacrymosa**

Az eltérés csupán helyesírási természetű.

TA **pudicus** TR WN S **pudicas**

A TA variáns egyértelműen hibás: mivel hímnemű, Anna jelzője nem lehet, a *matronas* jelzőjeként viszont *pudicas*.

278. TR TA WN S **tot**

Nemcsak nyelvileg értelmetlen, hanem metrikailag is hibás: – ◡ ◡ | – – || – ◡ ◡ | – ◡ ◡ | – ||. Egyszerű másolási hiba.

TA **masta** TR WN S **moesta**

A TA verziója egyszerű másolási hiba, a TR WN S eltérése csak helyesírási jellegű.

283. TR TA WN S **praegnatis**

Nemcsak nyelvileg hibás, hanem metrikailag is: – – | – ◡ – | – – | – – | – ◡ ◡ | – – |. Feltehetően intellektuális másolási hiba; a másoló a *praegnant* valószínűleg nem attributum praedicativumnak fogta fel, ami valójában, hanem gen. explicativust képezve belőle a *pignoraval* hozta kapcsolatba.

285. TR TA S **στοργάς** WN **sorgas**

A WN verziója a görög szó hibás átírása.

286. TR TA WN S **illius caro sunt**

Metrikailag hibás: – – | – – – | – || – ◡ ◡ | – ◡ ◡ | – ||; a hiba az *illius* és a *caro* sorrendjének felcserélésével korrigálható: *caro illius sunt*.

288. TR TA WN S **vele**

Egyszerű másolási hiba, mely metrikailag is hibás sort eredményez; helyesen: *velle*.

289. TA **qua** TR WN S **quae**

A TA verziója nyilvánvalóan hibás, mert a *possunt* többes számú alanyt kíván; a *quae* nyelvileg és metrikailag is megfelelő. Egyszerű másolási hiba.

290. TR TA WN S **te lis**

A mondaton belül értelmezhetetlen. Nyilvánvaló másolási hiba; helyesen *telis*.

298. TR TA WN S **feranda**

A latinban nem létező szó, egyértelmű, hogy a *ferenda* torzult formája. Egyszerű másolási hiba.

2003. CX. évfolyam 364. szám

299. TR TA WN S **erit**

A fut. használata indokolatlan, hiszen a következő sorokból világossá válik, hogy Anna nem reménykedik abban, hogy a férje kezétől hal majd meg. Helyette az eredetiben valószínűleg *erat* állt ind. cond. értelemben.

304. TR **fuerat cui** TA **fuerat quae** WN S **fueram cui**

A TA variáns értelmetlen. A Hegedüs fordításának alapjául szolgáló másolatban a WN S *fueram cui* változata szerepelhetett: „Oh, mi gyalázat, férj, se’ rokon nem vállal el engem”, és valószínűleg ez a változat helyes. Anna azon kesereg, hogy a magyar jogszokástól eltérően nem férje hajtja végre rajta az ítéletet, hanem egy török hadifogoly, és ezt további megaláztatásnak fogja fel.

305. TR **solemnia; letho** TA **foemina loetho** WN S **foemina letho**

A TR variánsa értelmezhetetlen és metrikailag is abszurd, nehezen magyarázható hiba; a TA és a WN S variáns eltérése csak helyesírási jellegű.

307. TR TA WN **lares** S **Lares**

Mivel egyértelmű, hogy az ókori római családvédő istenekről van szó, a nagy kezdőbetűs írásmód a helyes.

310. TR TA WN S **subtricuisse**

Ilyen szó a latinban nem létezik, valószínűleg a *subtacuisse* torzult formája. Egyszerű, vizuális másolási hiba.

311. TR **fabro** TA WN S **fulvo**

A TR verziója a szövegösszefüggésben értelmetlen. Egyszerű másolási hiba.

313. TR TA WN S **murum**

A kéziratokban egységesen hagyományozott *murum* biztosan hibás értelmileg és metrikailag is: --| - ∪ - | -- | -- | - ∪ ∪ | --, valószínűleg a *nurum* eltorzult formája. Ha feltételezésünk helyes, az elégia a Kendi család személyes kapcsolataira is adalékkal szolgálhat. Eszerint Kendi Anna apja I. Ferdinándtól kérhetett volna kegyelmet. I. Ferdinánd menyje, a későbbi II. Miksa felesége, Habsburg Mária főhercegnő (1528–1603) 1557-ben, Kendi Anna kivégzésének esztendejében 29 éves, vagyis Kendi Annával körülbelül egykorú volt. Miksa csak 1548-tól 1550-ig töltötte be a spanyol kormányzói tisztelet, 1557-ben feleségével együtt az apja környezetében élt. Nem lehetetlen, hogy Kendi Anna mint Török Jánosnak, az egyik legnagyobb magyar főúrnak a felesége és mint annak a Kendi Antalnak a lánya, akit Dobó Istvánnal együtt I. Ferdinánd nevezett ki

Erdély vajdájává, személyesen is kapcsolatba került a főhercegnővel, s a költő ezért adja szájába ezt a hivatkozást. Schesaeus, akinek Kendi Anna unokabátyja diákkorában az asztaltársa volt, feltehetőleg jól ismerte a Kendi család társadalmi kapcsolatait.

314. TR TA WN S **perdita**

Bár a kézirati hagyomány egységes, a szövegösszefüggésben a szó értelmezhetetlen. Az előző két sorból kiderül, hogy a királyi közbenjárás fejében Anna szüleinek komoly összeget kellett volna fizetniük a királynak azért, hogy lányuk kegyelmet kaphasson. Alighanem a királyi segítség is komolyabb váltságdíj felajánlásából állt volna. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a királyi család adományának jellemzésére Schesaeus túl egyszerűnek érezte a *dives* melléknevet, és helyette ennek intenzív formáját, a *perdivest*, pontosabban annak a *dives*~*dis* analógiájára képzett mellékalakját, a *perdist* választotta, aminek abl.-a *perдите*. A *perdives*, *-itis* Cicerónál is előfordul, a *perdis*, *-itis* analógias képzésre azonban a klasszikus latinban nincs példa. Valószínűleg a másoló sem értette, ezért próbálta közismert, hasonló hangalakú szóval helyettesíteni, s így lett belőle *perdita*, a másoló szándéka szerint talán voc. értelemben: *amborum ut, perditā, salvē ope*. Eredetileg tehát minden valószínűség szerint: *perдите*.

320. TR TA WN S **aura**

A szövegösszefüggésben értelmetlen, valószínűleg az *ora* a. m. 'part, partszegély' elírása. Akusztikus tévesztés, skandalás közben az *au* diftongus ejtése az *ó*-éhoz hasonlít.

321. TR TA WN S **Parte meo**

A kéziratok változata a szövegösszefüggésben értelmezhetetlen, valószínűleg a *parce* eltorzult formája. Egyszerű másolási hiba, a *t*~*c* többedik felcserélése az elégia kéziratában.

323. TR TA WN S **sceleri**

A szövegösszefüggésben értelmezhetetlen, valószínűleg a *celeri* romlott formája. Egyszerű másolási hiba.

325. TR TA WN S **exequias**

Az eltérés helyesírási jellegű, bár az eredeti írásmód valószínűleg *exsequias* volt. Lásd 348. v.

326. TA **tu malum** TR WN S **tumulum**

A TA verziója értelmetlen. Egyszerű másolási hiba. A torzulás ez esetben is legalább két lépcsőben történt: 1. *tu mulum*, 2. *tu malum*.

330. TR **siet** TA WN S **fiet**

Mivel függő kérdő mellékmondatról van szó, a *fiettel* nemcsak metrikailag hibás a sor -○○|--| -||-○○| -○-| -||, hanem nyelvileg is; sírversben viszont teljesen stílszerű a *siet* archaikus coni. használata, ami nyelvileg és metrikailag is korrekt.

334. TR TA WN S **quomodo**

Értelemzavaró egybeírás, melynek valószínűleg a szöveg meg nem értése volt az oka, vagyis intellektuális másolói hiba. A *quo* ugyanis valójában a *sepulchrumra* utal vissza, a *modo* viszont a *defunctae*-hoz tartozó időhatározó: 'amelyben (hogy abban) az imént megholtak'.

TR TA WN S **mollitor**

Mivel ilyen szó a latinban nem létezik, nyilvánvalóan másolási hiba; helyesen *molliter*.

347. TR TA WN S **partis**

Eredetileg valószínűleg *partes*; lásd a bevezetőt.

351. TA **distractum** TR WN S **distractam**

Mivel a mondatban csak a *mentem* jelzője lehet, a TA verziója hibás; helyesen *distractam*. Egyszerű másolási hiba.

352. TA **fectum** TR WN S **sectum**

Fectum a latinban önállóan nem létezik, a TA verziója tehát hibás. Egyszerű és gyakori másolási hiba.

358. TR TA WN S **teneris**

A kézirati hagyomány bizonyos, hogy romlott, s nem is nagyon értelmezhető. A Hege-düs által használt másolatban itt *Veneris* állt, és alighanem ez a helyes: „társi Venusnak ezek: tőlük, o, fuss, s menekülsz.”